

V. Volonits

THE GREEK MERCHANTS IN MARIUPOL FOREIGN TRADE IN THE XIXth CENTURY

The reorganizations in the social and economic sphere conducted by the government in the XIXth century promptly affected the social and economic development of the cities, first of all of the Southern guberniyas and turned little agrarian and handicraft settlements into industrial and trade centers. These changes are traced particularly vividly in the development of the North Prychornomorye and Pryazovye region cities.

The article proves the fact that Mariupol merchants' capital scarcity and practically complete absence of the merchant marine in the port city caused predomination of the foreign merchants. The Greek trading firms occupied an influential position in the local navigation development. Grain purchase price in Mariupol was twice as low as in Odessa. As a consequence the foreign firms tried to control the entire mediation mechanism that provoked disapproval of Mariupol merchants. It was only in 40ies of the XIXth century when a small number of Mariupol Greek merchants entered the international market – Olexandr Kharadzhayev, Ivan Chebanenko, Ignaty Gozadynov, Mykola Lagofetov. They established procurement centers in villages and uyezds, every of them had stone warehouses on Mariupol wharf, and some even had little sailing vessels for grain shipping.

However exactly in that period an unceasing shrinkage of grain trade from Mariupol began. That was caused by the competition of the merchants from other Pryzaovye and Prychornomorye region cities (Berdyansk, Mykolayiv) which were granted privileges. Also it was called forth by the Crimean war of 1853-1856 during which trade operations had been suspended and the American grain entering the European market in the last third of the XIXth century.

In 1880ies the volume of grain trade noticeably decreased and the Jewish trade houses took the lead replacing the Greek and Italian firms. Removed from the export grain trade the local Greeks turned their attention to the retail trade, local grain trade, real estate and non-commodity trade (cafés, eating houses and inns).

Key words: *Mariupol, Greek merchants, grain trade, navigation.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Гедьо А.В., д.і.н., проф.; Молчанов В.Б., к.і.н., с.н.с.*

УДК 930.1(438): 929Сагайдачний (045)

О.М. Ісаєнко

**ПОСТАТЬ ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

У статті висвітлюється питання польської історіографії кінця 40-х – 80-х рр. ХХ ст. щодо військово-політичної діяльності Петра Сагайдачного. Проаналізовано відображення образу Петра Конашевича в польській історіографії часів Польської Народної Республіки. Висвітлено погляди відомих польських істориків Л. Подгородецького, Я. Паєвського, З. Вуйцика, В. Серчика.

Ключові слова. *Польська історіографія, постать Петра Сагайдачного, Московська кампанія, Хотинська війна, політична орієнтація.*

Польська історіографія другої половини ХХ ст. відображала складні політико-ідеологічні процеси, які відбувалися в країні. Висвітлення польськими істориками постаті Петра Конашевича Сагайдачного, як і взагалі теми козацтва, знаходилось в залежності від кількох чинників. По-перше, зберігалася певна міфологізація козацької проблематики, що була притаманна першій половині ХХ ст. та «практичність» польської історичної науки, пов'язана з втіленням пропагандистсько-виховної функції історії [1, с. 260]. По-друге, мала місце залежність від комуністичної ідеології, перехід до класового принципу вивчення історії, що вимагав перегляду методологічних орієнтирів.

Інтерес польської історіографії до постаті П.Сагайдачний пов'язаний з військово-політичними процесами Речі Посполитої початку XVII ст., адже козацький ватажок був відомий своєю участю у війнах, які вела Польща в зазначений час. Постать П. Сагайдачного не отримала спеціального висвітлення у польських дослідників цього періоду, але гетьман згадувався майже в усіх творах, присвячених історії східних кресів Речі Посполитої першої чверті XVII ст. В історичній літературі ми можемо знайти історіографічний аналіз поглядів польських істориків на українське козацтво, але відсутнє висвітлення поглядів постаті Петра Сагайдачного, що й обумовило актуальність дослідження. Тому, метою даного дослідження стало проаналізувати погляди польських істориків стосовно постаті видатного гетьмана.

Одним з авторів, що зосередив увагу на вивченні історії українських земель був Лешек Подгородецький. Історик характеризував Петра Сагайдачного як військового ватажка, одного з найвизначніших козацьких лідерів в контексті аналізу діяльності козаків та польського військово-політичного життя [5, с. 248]. Коротко, в традиційному руслі він розкрив питання походження майбутнього гетьмана з дрібної шляхти з під Самбора, вказав на навчання в Острозькому колегіумі але відмітив: «...widocznie szabla i kon były mu miłsze od książek...Tu (w szeregach zaporoskich) wykazał niezwykle zdolności» [4, с.163].

Хронологічно дослідник вперше згадав Петра Конашевича в подіях 1616 року як ватажка козацького походу на Кафу [4, с. 115]. Але пізніше уточнював, що П. Сагайдачний був керівником кількох вдалих морських походів, які напружували стосунки з Портою [4, с. 163]. Першою спробою приборкання козацької сваволі вчений вказав організацію реєстрового козацтва, пізніше були численні постанови, а в часи П. Сагайдачного з'явилася якісно нова форма польсько-козацьких відносин. 1617 та 1619 року між українським козацтвом у особі Петра Конашевича і польським урядом було укладено угоди.

Згідно думці Л. Подгородецького, П. Сагайдачний займав пропольську позицію, завдяки чому було підписано у 1617 р. Вільшанську угоду, яка обмежувала козацький реєстр на 1 тис. осіб. Та вже через рік угода була фактично анульована і козаки пішли в Московський похід, де П. Сагайдачний отримав велику славу [5, с. 239]. Після походу було підписано нову угоду, яка встановлювала реєстр на 3 тисячі козаків і викликала незадоволення Конашевичем з боку козаків і, як наслідок, частина їх обрала гетьманом Я. Бородавку, з яким вони ходили у море [5, с. 244].

У похід на Москву, за даними Л. Подгородецького, пішло 30 тисяч козаків, історик підкреслював, що їх жорстокість по відношенню до мешканців Московії підштовхнула царя Михайла до підписання мирної угоди [4, с. 162]. Історик критично характеризував польську політику, пишучи, що козаки стали не потрібні після Московської кампанії 1618 р. [4, с. 163].

Розглядаючи реформаторську діяльність гетьмана щодо козацького війська після Московської кампанії, треба взяти до уваги теорію Л. Подгородецького про етапи

розвитку козацької організації. На його думку, в козацькому середовищі спочатку було більшість шляхти, але з часом кількість її меншає і запорожці поступово ставали «hultajstwem chlopskim», особливо після Московської війни початку XVII ст. [5, с. 226]. На погляд вченого, саме це змусило Петра Конашевича спрямувати свою енергію на перебудову війська і перетворити козацькі ватаги на дисципліноване військо [4, с. 163].

Л. Подгородецький не висвітлював участь П.Сагайдачного у відновленні православної ієрархії, ініціатором якої був патріарх Феофан: «zorganizował nielegalną hierarchię, prawosławną» [5, с. 245]. Феофан настроїв козаків ворожо до Польщі і не пустив їх у Цецорську кампанію. На думку дослідника, С. Жолкевський очікував козаків під Цецорою, і саме їх відсутність стала однією з причин поразки [5, с. 164; 4, с. 245].

Аналізуючи події Хотинської війни, історик відзначав, що тільки козаки могли урятувати Річ Посполиту. В цих умовах П. Сагайдачний від імені козаків після наради з православними ієрархами поставив умову визнати православну ієрархію і погрожував здійсненням шляхетських погромів [5, с. 246]. Вчений писав, що козаки під проводом Я. Бородавки, не очікуючи результатів, переговорів почали грабунки маєтків польських феодалів. Саме цей аспект, а також звинувачення «o nieudolne dowodzenie podczas przemarszu przez Mołdawię» були використані як підстава для страти гетьмана Я. Бородавки у військовому таборі під Хотином [5, с. 247]. Переговори проходили в липні 1621 року, внаслідок чого, як вказав історик, король Сигізмунд III призупинив виконання едикту щодо визнання православної ієрархії ворожою і затвердив П. Сагайдачного гетьманом Війська Запорозького [5, с. 247]. Цей факт мав виключне значення бо це було перше визнання керівника реєстрового війська гетьманом, що переводило його в якісно новий статус.

За відомостями Л. Подгородецького козацьке військо під Хотином налічувало 20-25 тисяч козаків [5, с. 247]. В українській історіографії надається цифра близько 40 тис. осіб [2, с. 141]. Польський історик визнавав важливість участі козацького війська для отриманої перемоги, хоробрість козаків, яку визнавали і турецькі, і польські автори. В цілому історик змалював нейтрально-позитивний образ козацького ватажка, але мабуть не міг знайти йому відповідного місця у власній концепції козацької історії.

Серед найвидатніших знавців козацької проблематики в польських наукових колах вважаються З. Вуйцик та В. Серчик. В хронологічному і методологічному аспектах наукова спадщина З. Вуйцика належить до польської історіографії 70-80-х рр., у його працях ще відчутний вплив ідеологічного тиску. Дослідницьку діяльність В. Серчика відносять до перших спроб переосмислення історичного контенту в межах нової польської історіографії, яка формувалася у 80-х рр. під впливом політичних перетворень.

Історична концепція З. Вуйцика розкривала історію козацтва початку XVII ст. крізь призму історії Речі Посполитої, з переважанням уваги до дипломатичних та міжнародних чинників при висвітленні подій. З. Вуйцик писав про помилкову і непослідовну політику урядових кіл, яка базувалась на спробах взяти під контроль і обмежити козацьку силу репресивними заходами. Але у разі потреби у військовій силі керівництво країни порушувало власні постанови: «odstepowano od polityki represji i rozpoczynano «glaskanie» niesfornych Zaporozców. Z chwila zaocnczenia wojen wrocono do dawnej polityki» [8, с. 23]. В такому ракурсі подані відомості про гетьмана П. Сагайдачного. Вперше історик згадував видатного гетьмана у 1616 році як керівника козацького походу на Кафу, який був, на думку вченого, найзначнішим в добу «героїчних морських походів» [8, с. 25].

Значу увагу дослідник присвятив аналізу польсько-козацьких угод 1617 та 1619 років, де висвітлював непослідовність політичного курсу польського уряду. Обмеживши козацькі права та визначивши реєстр однією тисячею козаків в 1617 році, через рік польські урядовці фактично нівелювали власну постанову і дозволили набирати козацькі загони – на допомогу Владиславу під Москву пішло 20 тисяч осіб. Постанова 1619 року так само, але вже з козацького боку не виконувалась. Підписував цю угоду П. Сагайдачний, якого історик назвав авторитетним гетьманом [8, с. 25].

Історик був одним з небагатьох, хто вважав, що під Цецорою гетьман С. Жолкевський очікував козаків. Причиною відсутності П. Сагайдачного під Цецорою, на думку З. Вуйцика, став вплив патріарха Феофан, що перебуваючи у Києві 1620 року займався справою відновлення православної ієрархії. Як вказував історик, для Феофана головним ворогом була Польща, а не Туреччина, а тому козаки, «którzy zawierali coś w rodzaju sojuszu z Kościołem wschodnim nie mogli spieszyć na ratunek znielowanym Lachom» [8, с. 25]. Наступного року при новому спалаху польсько-турецького конфлікту, П. Сагайдачний висунув перед королем вимоги щодо визнання православної ієрархії. У фактичному матеріалі є розбіжності у кількісних показниках козацького війська під Хотиним. За даними З. Вуйцика та «kompetentnych historyków polskich», козацька армія, яку привів під Хотин Петро Конашевич налічувала 25 тисяч осіб, на думку історика, це було відбірне козацьке військо [8, с. 26]. У питанні військових дій, дослідник, віддаючи належне козацьким формуванням, навів цитату вірменського історика з Кам'янця, що писав про виключну роль козаків під Хотиним.

В низці праць на тему козацтва і його відносин з Польщею, що з'явилися у 70-ті рр. значне місце належало свого часу працям В. Серчика. Він презентував польську державницьку позицію, В XVII ст. козаки, зокрема реєстрові, стали носіями ідеї «państwowości ukraińskiej», яку репрезентували козацькі гетьмани, починаючи з Петра Конашевича Сагайдачного. [7, с. 7]. Вони претендували на представницьку функцію в краю, тим більше, що на той час ходили чутки про надання автономії частині Речі Посполитої [7, с. 7]. Підігрівала цей конфлікт і політика корони, яку В. Серчик назвав непослідовною [7, с. 153].

В такому ракурсі історик аналізував і постать Петра Сагайдачного. Вчений характеризував козацького ватажка як непересічну особистість, вважав його учасником походів у молдавські землі і Лифляндію, керівником козацького походу 1616 року, внаслідок якого Петро Конашевич отримав величезний авторитет й вагу [7, с. 166]. Висвітлюючи Вільшанську комісію 1617 року історик вважав підписання угоди компромісом, прийнятим завдяки пропольській політиці гетьмана П. Сагайдачного [6, с. 97; 7, с. 167]. З точки зору дослідника, наслідками угоди на українських теренах було виникнення великих бідняцьких мас, які прагнули волі і трофеїв, а отже, дуже швидко умови угоди були порушені [7, с. 167]. Московську кампанію 1618 р. історик аналізував більше в соціальному та політичному аспектах, ніж у військовому. П. Сагайдачний, за висловом В. Серчика, «nie gorzej rozczynał sobie» на московських теренах, та самовільно захоплював міста [6, с. 98]. Разом з тим, дослідник писав про велику радість в польським таборі від появи козаків, і зауважував, що саме тоді Владислав надіслав Петру Конашевичу булаву, корогву і барабани, а отже визнав його статус гетьмана [7, с. 183]. Наслідками Московської кампанії стали намагання приборкати козаків, що призвело до демонстрації сили 1619 року на річці Роставиці, коли проти військ гетьмана С. Жолкевського виступило десять тисяч козаків із артилерією. За участю П. Сагайдачного була підписана угода на умовах, близьких до Вільшанських. Підписання Роставицької угоди, на думку В. Серчика не тільки призвело до конфлікту у козацьким середовищі, але й спричинило радикалізацію дій самого П. Сагайдачного, який 1620

року відправив посольство до Москви. Як писав дослідник, водночас гетьман С. Жолкевський цілковито позбавлений козаків потерпав під Цецорою, і смерть коронного гетьмана була до певної міри наслідком політики Речі Посполитої щодо козацтва [6, с. 99].

Висвітлюючи польсько-козацькі переговори, що передували Хотинській кампанії 1621 року дослідник дійшов цікавих висновків. На відміну від української історіографії, історик писав, що король Сигізмунд III затвердив гетьманський титул П. Сагайдачного, але не погодився на затвердження православної ієрархії. Водночас, щоб заохотити козаків на службу, патріарху Феофану за посередництва у справі було обіцяно королівське підтвердження новоствореної православної ієрархії [6, с. 99]. Історик проаналізував військову кампанію, не виділяючи окремої ролі Петра Конашевича, але віддаючи належне діям козацьких загонів. Говорячи про смерть видатного гетьмана, В. Серчик вказував, що в польських колах смерть гетьмана сприйнято як втрату єдиного прибічника угоди козацтва із Річчю Посполитою.

Загалом історик сприймав постать Петра Сагайдачного у межах власної історичної концепції: «Dla państwa polskiego powstanie Kozaczyzny było wiec niemal od początku problemem wewn. trznym. Wszelkie środki i metody, które zastosowano dla jego rozwiązania, odpowiadały takiemu pojmowaniu sprawy» [7, с. 6]. Відповідно пропольська спрямованість політики Петра Конашевича в повній мірі вписувалась в цю концепцію і гетьман постав в працях В. Серчика не як представник окремої суспільної спільноти, а як громадянин країни, що намагався знайти шляхи врегулювання суспільного конфлікту.

1978 року було видано працю Я. Паєвського. «Bunczuk I koncert: Z dziejow wojen polsko-tureckich», що висвітлює історію польсько-турецьких воєн. Козацтво представлено в концепції історика як частина державного механізму. Віддаючи належне хоробрості і мужності козаків, їх військовим якостям, історик не визнавав за козацтвом періоду до Хмельниччини соціально-організуючої функції.

Я. Паєвський не приділив окремої уваги постаті Петра Конашевича. Історик називав його виключно отаманом і найбільшою уваги надавав козацькому полководцю в подіях Хотинської кампанії. Вперше ми зустрічаємо згадку про П. Сагайдачного при аналізі причин поразки під Цецорою, однією з яких стала відсутність козаків на полі битви. Цецорська кампанія висвітлена істориком не суто як польсько-турецький конфлікт, а в контексті європейської політики. Напередодні війни в українські землі прибув з таємною місією від Москви та Туреччини патріарх Феофан. Він був провідником антипольських інтриг Москви, що була зацікавлена у польсько-турецькій війні. Саме його вплив як православного владики та агітаційна робота призвели до відсутності П. Сагайдачного під Цецорою.

Вивчаючи хід Хотинської кампанії Я. Паєвський описував тактику ведення бойових дій. Як писав свого часу В. Щербак, польські історики прагнули «всіляко применшити роль козаків у перемозі над султаном Османом II» [2, с. 140]. До певної міри це стосується і Я. Паєвського. В цьому контексті польський історик лише констатував прибуття козаків під проводом Петра Сагайдачного під Хотин. Вказуючи на існуючі протиріччя у польським стані, писав, що Конашевич Сагайдачний був допущений до обговорення стратегії і тактики ведення бойових дій із якими не завжди погоджувався [3, с. 99]. В процесі висвітлення військової кампанії, історик, приділив головну увагу діям польських підрозділів, і в меншій мірі – козацьких загонів. Автор відзначив кілька атак запорожців, вказав, що у критичний момент на військову раду 18 вересня запросили і козацьку старшину на чолі з Петром Конашевичем та, що

найсильніші атаки турків були спрямовані саме на позиції козаків і лісовичків [3, с. 101].

Підводячи підсумки вивчення польської історіографії постаті Петра Сагайдачного можна відмітити поступове формування головних рис, які отримало коло питань пов'язаних із особистістю видатного гетьмана. Вже у Л. Подгородецького з'явилася критика польської політики стосовно східних кресів на початку XVII ст. Відповідно дії П. Сагайдачного в історика розглядалися як спроба знайти вирішення суспільного конфлікту. Військові реформи отримали інтерпретацію як спроба повернути козацькій спільноті елементи шляхетського духу. В цілому історик змалював нейтрально-позитивний образ козацького ватажка хоча в поглядах Л. Подгородецького відчутна невизначеність в оцінках діяльності видатного гетьмана.

З. Вуйцик аналізував постать Петра Сагайдачного в ракурсі суспільно-політичних впливів. Саме його авторитет дозволив підписати польсько-козацькі угоди і сподіватись на їх виконання. Історик поставив питання про балансування Петра Конашевича між релігійними вимогами (а фактично національними потребами) і обов'язками перед державою.

В. Серчик приділив найбільше уваги постаті П. Сагайдачного. Фактично саме він остаточно сформував позитивний образ Петра Конашевича як компромісного політика, що домагався врегулювання суспільного конфлікту, але не отримав порозуміння суспільних реалій в урядових колах.

Я. Паєвський з точки зору польської військової історії приділив постаті П. Сагайдачного незначну увагу, вважаючи козацького ватажка виключно отаманом, одним із багатьох. Водночас продовжив критику внутрішньої політики Речі Посполитої, яка сама формувала козацьку проблему в країні. Разом з тим Я. Паєвський писав про сприйняття козаків тодішнім суспільством (а не тільки урядовими колами) не лише як негативного чинника, але й як союзника. І велика заслуга була в цьому П. Сагайдачного. Разом з тим в праці дослідника залишилася тенденція приниження ролі козаків і зокрема Петра Сагайдачного.

В досліджуваній період характерним явищем стала критика політики польських урядових кіл стосовно козацтва, визнання останнього соціальним чинником. Постать П. Сагайдачного отримала нове забарвлення як компромісного політика, що намагався знайти порозуміння в польсько-козацькій конфлікті, з'явилася трактовка патріарха Феофана як політичної, а не лише релігійної постаті, що впливала на Петра Сагайдачного.

Сучасний стан досліджень постаті видатного гетьмана ще залишає багато відкритих питань та суперечностей. Історична ретроспекція викликає потребу пошуків конструктивного діалогу та тіснішої співпраці істориків обох країн.

Список використаної літератури.

1.Руда О. Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці / О. Руда // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: зб. наук. праць / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2010 – 2011. – Вип. 3 – 4. – С. 250 – 267

2.Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / В. Щербак. – К., 2000. – 300с.

3.Pajewski J. Bunczuk I koncerz: Z dziejow wojen polsko – tureckich / J. Pajewski. – Warszawa, 1978. – 334 s.

4.Podhorodecki L. Sicz Zaporoska / L. Podhorodecki. – Wyd. 2-e. - Warszawa, 1970. – 305 s.

5. Podhorodecki L. Zarys dziejow Ukrainy. 2 t. / L. Podhorodecki. – Warszawa, 1976. – Т.1. - 312 s.

6. Serczyk W. Historia Ukrainu / W. Serczyk. – Wyd 2-e. - Wrocław – Warszawa – Krakow, 1990. – 519 s.

7. Serczyk W. Na dalekiej Ukrainie: Dzieje kozaczyzny do 1648 roku./ W. Serczyk. – Krakow – Warszawa, 1986. – 375 s.

8. Wójcik Z. Wojny kozackie w dawnej Polsce. Dzieje narodu i państwa polskiego / Z. Wójcik. – Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. – 87 s.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2015 р.

O.M. Isaienko

THE FIGURE OF PETRO SAGAIACHNYI IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

This paper addresses the issue of the Polish historiography of the late 40s' – 80s' years of the 20th century with regards to Petro Sagaidachnyi's military and political activities. In the focus of this paper are the viewpoints of eminent Polish historians L. Podgoretskyi, Ya. Payevskyi, Z. Vuitsyk, V. Serchik. These scholars' characterization of Petro Konashevich Sagaidachnyi inherited from the tradition of mythological portrayal of Cossackdom, their writings have a certain degree of ideological bias. The hallmark tendency was that of diminishing Cossacks' historic importance, Petro Sagaidachnyi's historic role in particular. The figure of Petro Sagaidachnyi received little attention, while the majority of historians considered him to be an attendant to the Polish crown and gave the respective characteristics of him.

L. Podgoretskyi characterized Petro Sagaidachnyi as one of the most important Cossack leaders who was loyal to Poland and whose effort was that of reforming Cossack military force. While pointing to the destructive influence of Cossacks, L. Podgoretskyi did not state his own view of Petro Sagaidachnyi's historical role.

Z. Vuitsyk analyzed Petro Sagaidachnyi's figure in the context of social and political relations. It was the authority of Petro Sagaidachnyi that had allowed to sign the first documents of concurrence between Poles and Cossacks and to hope for this concurrence to be observed, which was the beginning of the new format of social relations.

Among the historians, V. Serchik paid most attention to Petro Sagaidachnyi's figure. V. Serchik gave a positive characteristic of Petro Sagaidachnyi as of a compromising politician who represented not a separate social community but society as a whole and who, as a citizen, tried to solve the social conflict but did not receive understanding of the social reality in the government.

Ya. Payevskyi considered Petro Sagaidachnyi to be one of the numerous Cossack leaders in the context of wars between Poland and Turkey whose role was that of a military commander but not of a political figure.

The analyzed period was characterized by criticism of the internal policy of the Polish government, Cossacks were acknowledged to be a social factor, Petro Sagaidachnyi's figure received a new coloring as of a compromising politician who attempted to solve the conflict between Poles and Cossacks.

Key words. *Polish historiography, Petro Sagaidachnyi's figure, Moscow campaign, Khotyn war, political orientation.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Романцов В.М., д.і.н, проф.; Задунайський В.В., д.і.н., проф.*